

बृहन्मुंबई क्षेत्रात सार्वजनिक प्रकल्पासाठी वनेत्तर क्षेत्रात केलेल्या वृक्षतोडीच्या बदल्यात केलेल्या पर्यायी वृक्षरोपणाचे प्रभावी व्यवस्थापन व संरक्षण होण्यासाठी उपाययोजना निश्चित करण्याबाबत...

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : टीआरएस-११/२५/प्र.क्र.२५५/फ-६
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा रोड
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२,
दिनांक :- १७.११.२०२५

वाचा :-

मा. सर्वोच्च न्यायालय , नवी दिल्ली यांनी Suo Motu Writ Petition No. 2 of 2019 मधील IA No. २६५०५७/२०२५ च्या अनुषंगाने दिनांक २७.१०.२०२५ रोजी पारीत केलेले आदेश.

प्रस्तावना:-

बृहन्मुंबई महानगरपालिका यांनी वृक्षतोडीच्या परवानगीसाठी दाखल याचिका क्र. IA No. २६५०५७/२०२५ च्या अनुषंगाने मा. सर्वोच्च न्यायालयाने दिनांक २७.१०.२०२५ रोजी अंतरिम आदेश पारीत केलेले आहेत. सदर आदेशामध्ये मा. सर्वोच्च न्यायालयाने बृहन्मुंबई क्षेत्रातील सार्वजनिक प्रकल्पामधील वनेत्तर क्षेत्रात झालेल्या वृक्षतोडीच्या बदल्यात पर्यायी वृक्षरोपणाचे प्रभावी व्यवस्थापन व संरक्षण होण्यासाठी उपाययोजना निश्चित करण्याचे निर्देशित केले आहेत. त्यानुषंगाने मा. सर्वोच्च न्यायालय, नवी दिल्ली येथे शासनाकडून शपथपत्रही दाखल करण्यात आलेले आहे. त्यानुसार धोरण निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

मा. सर्वोच्च न्यायालय, नवी दिल्ली यांनी महाराष्ट्र वृक्षतोड (नियमन) कायदा १९६४ किंवा महाराष्ट्र (शहरी क्षेत्र) वृक्ष संरक्षण आणि संवर्धन कायदा १९७५ च्या अनुषंगाने दिलेल्या निर्देशानुसार बृहन्मुंबई क्षेत्रातील सार्वजनिक प्रकल्पामधील वनेत्तर क्षेत्रात झालेल्या वृक्षतोडीच्या बदल्यात पर्यायी वृक्षरोपणाचे प्रभावी व्यवस्थापन व संरक्षण होण्यासाठी खालीलप्रमाणे कार्यपद्धती निश्चित करण्यात येत आहे:-

(१) पर्यायी वृक्षारोपणाच्या क्षेत्रामधील अधिवास कायम राखणे, स्थानिक जैवविविधतेला चालना देणे, वृक्षारोपण क्षेत्र कायम राखणे आणि पर्यावरणीय शाश्वतता सुनिश्चित करण्यासाठी स्थानिक वृक्ष प्रजातींचा वापर अत्यंत महत्वाचा असल्याने पर्यायी

- वृक्षारोपण प्रस्तावित क्षेत्रावर स्थानिक हवामान आणि पर्यावरणीय परिस्थितीनुसार अनुकूल असलेल्या स्थानिक वृक्ष प्रजातींची लागवड करणे अनिवार्य राहिल.
- (२) स्थानिक नागरी संस्थांनी त्यांच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रामध्ये पर्यायी वृक्षारोपणासाठी आवश्यक गुणवत्ता असलेल्या मातीची आणि लागवडीसाठी सुयोग्य असलेल्या अशा क्षेत्राची लँड बँक तयार करून त्याची देखभाल करावी. त्यामध्ये मनोरंजन स्थळे, महत्वाचे नैसर्गिक जैविकक्षेत्र (वेगळ्या हवामानासह भौगोलिक क्षेत्रे, फुलांच्या आणि प्राण्यांच्या प्रजाती जसे की विस्तीर्ण गवताळ प्रदेश) यांचा समावेश असावा. सदर लँड बँकेची व्याप्ती ही स्थानिक नागरी संस्थांच्या कार्यक्षेत्रातील तोडावयाच्या वृक्षांच्या बदल्यात करावयाच्या वृक्षारोपणासाठीच राहिल.
- (३) मंजूर व्यवस्थापन योजनेनुसार संरक्षित क्षेत्रात वनीकरणाला परवानगी नसल्यास, अशी लागवड कोणत्याही संरक्षित क्षेत्रात (वन्यजीव अभयारण्य, राष्ट्रीय उद्यान इ.) करू नये.
- (४) महाराष्ट्र (शहरी क्षेत्रे) वृक्ष संरक्षण आणि संवर्धन कायदा १९७५ च्या कलम ७ (जे) नुसार "शहरी स्थानिक प्राधिकरणाच्या अधिकारक्षेत्रातील सर्व जमिनींमध्ये पर्यायी वृक्षारोपण यासह पर्यायी वनीकरण आणि झाडांचे अस्तित्व कायम ठेवणे स्थानिक नागरी संस्थाना बंधनकारक राहिल.
- (५) मुंबई शहराच्या हद्दीत मोकळ्या जागेची तीव्र टंचाई लक्षात घेता, मुंबई महानगर प्रदेश (एमएमआर) मध्ये उपलब्ध असलेल्या सुयोग्य जमिनींवर बृहन्मुंबई महानगर पालिका आणि इतर सरकारी सार्वजनिक पायाभूत सुविधा प्रकल्पांसाठी पर्यायी वृक्षारोपणाचा विचार करावा व अशी पर्यायी वृक्षारोपणाची जमिन, जमिन मालकाच्या पूर्व परवानगीने प्रकल्प यंत्रणेने शोधून संबंधित प्राधिकरणास उपलब्ध करून द्यावी.
- (६) स्थानिक हवामान आणि मातीची अनुकूलता लक्षात घेऊन, किमान १२ फूट उंचीच्या स्थानिक प्रजातीच्या रोपांची लागवड करावी आणि महाराष्ट्र (शहरी क्षेत्र) वृक्ष संरक्षण आणि संवर्धन कायदा १९७५ च्या कलम ८ (५अ) नुसार वृक्ष प्राधिकरण किंवा वृक्ष अधिकारी यांनी अशी पर्यायी वृक्षारोपणाची झाडे किमान सात वर्षांपर्यंत जगतील याची दक्षता घ्यावी. या कालावधी दरम्यान जेवढी झाडे जगणार नाहीत, तेवढी नवीन झाडे लावून त्याची देखभाल करावी.
- (७) अशा पर्यायी वृक्षारोपणाची सर्व माहिती, अहवाल, जीपीएस निर्देशांक आणि जिओटॅग केलेले छायाचित्रे रेखांश व अक्षांसासह, लागवडी पूर्वीची आणि नंतरची जागा दर्शविणारी छायाचित्रे क्षेत्राच्या सविस्तर माहितीसह महानगर पालिका / संबंधित सरकारी प्रकल्प यंत्रणेच्या वेबसाइटवर सर्वांसाठी उपलब्ध करून ते दर सहा महिन्यांनी अद्ययावत करावेत.

- (८) अशा पर्यायी वृक्षरोपनाच्या वृक्षांवरील रोग, वाढीमध्ये अचानक होणारी अकल्पनीय घट, वृक्ष तोड / नुकसान (मानव किंवा प्राण्यांमुळे) यासारखी कोणतीही बाब महानगर पालिका / संबंधित सरकारी प्रकल्प यंत्रणेच्या वेबसाइटवर कोणत्याही व्यक्तीने / जनतेने नोंदवावी. त्यावर संबंधित वृक्षारोपण व्यवस्थापकाने तातडीने उपाययोजना करून ३० दिवसांच्या आत केलेल्या कार्यवाहीचा अहवाल वेबसाइटवर उपलब्ध करून द्यावा.
- (९) वृक्षारोपणाचे मूल्यांकन वेळोवेळी करण्यासाठी विभागीय वन अधिकारी (सामाजिक वनीकरण) यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती स्थापन करावी. सदर समितीमध्ये संबंधित कार्यक्षेत्रातील सहाय्यक वनसंरक्षक (प्रादेशिक), महाराष्ट्र वृक्षतोड (नियमन) कायदा १९६४ किंवा महाराष्ट्र (शहरी क्षेत्र) वृक्ष संरक्षण आणि संवर्धन कायदा १९७५ अंतर्गत असलेला संबंधित क्षेत्राचा वृक्ष अधिकारी आणि वृक्षारोपणात तज्ज्ञ असलेल्या मान्यताप्राप्त आणि सुप्रसिद्ध स्थानिक गैर-सरकारी संस्थेचा प्रतिनिधी हे सदस्य राहतील. तसेच प्रकल्प यंत्रणेचा प्रतिनिधी हा सदस्य सचिव असेल.
- (१०) महानगर पालिका / संबंधित सरकारी प्रकल्प यंत्रणेकडून, पर्यायी वृक्षारोपणांसाठी प्राप्त झालेला निधी एकत्रित संकलित करून ठेवण्यात यावा. सदर निधीचे विनियोजन केवळ तज्ञांचे मानधन व भत्त्यांसह वृक्षारोपणाचा खर्च भागविण्यासाठी करण्यात यावे व सदर निधीचे लेखा परीक्षण स्वतंत्रपणे करण्यात यावे.
- (११) महानगर पालिका / संबंधित सरकारी प्रकल्प यंत्रणा यांनी आवश्यकतेनुसार पर्यायी वृक्षारोपणासाठी माती परीक्षणशास्त्र व वनस्पतीशास्त्र मधील तज्ञांचे मार्गदर्शन घेण्यात यावे.
- (१२) अशा सर्व वृक्षारोपणाचे चराई, अतिक्रमण आणि इतर कारणांमुळे होणारे नुकसान टाळण्यासाठी, संरक्षण व देखभाल करण्यासाठी वृक्षारोपण क्षेत्रासभोवताली किमान ८ फूट उंचीचे कायमस्वरूपी कुंपन घालण्यात यावे व त्यावर सीसीटीव्ही कॅमेरे आणि ट्री गार्ड लावण्यात यावेत.
- (१३) असे सार्वजनिक वनेतर जमिनीवरील १ हेक्टरपेक्षा जास्त आणि जंगलांना लागून असलेले पर्यायी वृक्षारोपण प्रकल्प पूर्ण झाल्यानंतर भारतीय वन कायदा, १९२७ च्या कलम २९ अंतर्गत संरक्षित वन म्हणून घोषित करण्यात यावे. वृक्षारोपण कार्यवाही पूर्ण झाल्यानंतर सर्व वृक्षारोपण क्षेत्रांना संबंधित शहरी कायद्यांनुसार, "शहरी हरित पट्टा" किंवा "नो डेव्हलपमेंट झोन" म्हणून आरक्षित करून योग्य कायदेशीर संरक्षण प्रदान करण्यात यावे.

(१४) वृक्षरोपण सुयोग्य क्षेत्रावर करून वृक्षवाढीसाठी व वृक्ष दीर्घकाळ टिकण्याच्या दृष्टीने सेंद्रीय खतांचा वापर व आवश्यक पाण्याची व्यवस्था करावी आणि सुरक्षेच्या दृष्टीने निगराणी करण्यासाठी पहारेकऱ्यांची नियुक्ती करण्यात यावी.

२. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२५१११७११४४३५९६१९ असा आहे. हा निर्णय डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने,

(उदय ढगे)
विशेष कार्य अधिकारी,
महसूल व वन विभाग

प्रति :-

- १) मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
- २) मा. उप मुख्यमंत्री (नगर विकास) यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२
- ३) मा. उप मुख्यमंत्री (वित्त) यांचे सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ४) मा. मंत्री (वने) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ५) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे उपसचिव, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ६) अपर मुख्य सचिव (वने), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ७) अपर मुख्य सचिव (नवि-१), नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ८) अपर मुख्य सचिव (नवि-२), नगर विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ९) आयुक्त, बृहन्मुंबई महानगरपालिका, मुंबई.
- १०) महानगर आयुक्त, मुंबई महानगर प्रदेश विकास प्राधिकरण, मुंबई
- ११) व्यवस्थापकीय संचालक, मुंबई मेट्रो रेल कॉर्पोरेशन मर्या., मुंबई
- १२) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १३) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १४) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (सामाजिक वनीकरण), महाराष्ट्र राज्य, पुणे
- १५) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व केंद्रस्थ अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
- १६) मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पश्चिम मुंबई
- १७) वनसंरक्षक व क्षेत्र संचालक, संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान, बोरीवली
- १८) निवडनस्ती.